

TURIZM SOHASIDA AXBOROT TIZIMLARINI LOYIHALASH VOSITALARI

Mirzayev Ural Namozovich

TerDU, Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Axborot tizimlarini tashkil qilishdan asosiy maqsad amaldagi an'anaviy boshqarish usullari va vositalarining chegaralangan imkoniyatlaridan, zamonaviy kompyuter va yangi boshqarish usullaridan foydalanish hisobiga korxonalar va tashkilotlarning xo'jalik faoliyati samaradorligini ko'tarish va boshqarish apparati xodimlarining mehnat unumdorligini oshirishga erishish hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Tizimli prinsipi, Rivojlanish prinsipi, Uzviy bog'lanish prinsipi, Standartlash prinsipi, Effektivlik prinsipi, Taqsimlash prinsipi, Bosh boshqaruvchi prinsipi, Yangi masala prinsipi, Loyihalashni avtomatlashtirish prinsipi

Loyihalash murakkab va ko'p mehnat talab qiladigan jarayon bo'lib, avtomatlashtiriladigan tashkilotning (obyektning) hamma amaldagi hujjatlari va ularning aylanishi, ya'ni harakati o'rganiladi, bajariladigan ishlarning hajmi aniqlanadi, masalalarning axborot bog'lanishi va ishlash ketma-ketligi ko'rib chiqiladi, hisob-kitob turlarining uzviy birligini ta'minlash choralari ko'riladi, dasturiy ta'minoti ishlab chiqiladi, ishlovchilar uchun ko'rsatmalar tayyorlanadi va hokazo. Axborot tizimini tashkil qilish ishlab chiqaruvchi tashkilotlar bilan loyiha instituti buyurtmachi o'rtasida tuzilgan shartnomaga asosan amalga oshiriladi. Bu shartnomada tomonlar majburiyati va javobgarligi, bajariladigan ishlarning qiymati va hisob-kitob qilish tartibi, loyihalash har bir bosqichining ish hajmi hamda bajarilish muddati va hokazolar ko'rsatiladi. Axborot tizimlarini loyihalashda hozirgi kunda quyidagi prinsiplar nazarda tutiladi: tizimli, rivojlanish, uzviy bog'lanish, standartlash, effektivlik.

Tizimli prinsipi - avtomatlashtirilgan axborot tizimini (AAT) tashkil qilishda asosiy prinsip deb hisoblanadi. Chunki ushbu prinsip o'rganiladigan obyektning yagona tizim sifatida qabul qiladi, yagona tizimni tarkibiy elementlar orasida mavjud bog'lanishlarni, xo'jalik faoliyatining yo'nalishini va funksiyalarini aniqlaydi. Tizimli prinsip ikki aspektli tahlilni o'tkazishni taqozo etadi, ya'ni makro yondashuv va mikro yondashuv. Makrotahlilda tizim va uning elementlari yuqori bosqichdagi tizim sifatida qaraladi. Asosiy e'tibor axborot bog'lanishlarga qaratilgan, ya'ni

ularning soni, maqsadli bog‘lanishlar aniqlanadi va tahlil qilinadi, shundan keyin maqsadli funksiyasini amalga oshiruvchi bog‘lanish tanlanadi. Mikrotahlilda elementlar o‘zlarining funksional xarakteristikalaridan, boshqa elementlar va tashqi muhit bilan bo‘lgan bog‘lanishdan aniqlanadi.

Rivojlanish prinsipi AATlarni tashkil qilganda uning doimiy o‘zgarilishi va yangilanishini e‘tiborga oladi. O‘z navbatida, avtomatlashtirilgan tizim hisoblash quvvatini oshirish, zamonaviy texnika va dasturiy ta‘minot bilan ta‘minlanishi, yechiladigan masalalar to‘plamlarning kengaytirilishi, axborot bazasining doimiy kengaytirilishini nazarda tutadi.

Uzviy bog‘lanish prinsipi har xil AATni, har xil bosqichlarning birgalikda ishlashini ta‘minlaydi. Ushbu prinsip iqtisodiy obyektlarni normal ishlashini hamda xalq xo‘jaligi va uning bo‘g‘inlarini samarali boshqarishni ta‘minlaydi.

Standartlash prinsipi namunaviy va standart elementlarni avtomatlashtirilgan ATlarda qo‘llashni taqozo etadi. Ushbu prinsip Avtomatlashtirilgan AT yaratishda vaqtni, mehnat zaxiralarini va narxni pasaytirish imkonini beradi.

Effektivlik prinsipi qilingan xarajatlar va olinadigan daromadlarni taqqoslash orqali AAT ni qo‘llashni tavsiya etadi yoki inkor qiladi. Ushbu asosiy prinsiplardan kelib chiqqan holda, ikkinchi darajali prinsiplar ham ishlab chiqilgan.

Taqsimlash prinsipi - tizimni kichik bo‘laklarga taqsimlab, uni tahlil qilish va alohida loyihalash.

Bosh boshqaruvchi prinsipi mas‘uliyatni buyurtmachi boshqaruvchiga yuklaydi va AAT ni joriy etishni va bajarilishini ta‘minlaydi.

Yangi masala prinsipi - tizimning imkoniyatini kengaytirish, boshqaruv jarayonini rivojlantirish, qo‘shimcha ma‘lumotlar olish imkonini yaratish maqsadida qo‘llaniladi.

Hujjatlar aylanmasi prinsipi - axborotlar yo‘nalishini avtomatlashtirish, ya‘ni axborotning tashkil topgan bosqichidan boshlab boshqaruv qarorlari ishlab chiqqunga qadar hisobotlar olish.

Loyihalashni avtomatlashtirish prinsipi - nazariy muammolarni yechish, ya‘ni iqtisodiyotning rivojlanishini e‘tiborga olgan holda yangi tushunchalarni kiritish. Yangi kompyuter texnologiyalarini joriy etish bilan bog‘liq.

Loyihalash bosqichlari. ATni loyihalash mazmunan bir nechta bosqichdan iborat bo‘lib, metodik materiallar, standartlar va ko‘rsatmalar doirasida amalga oshirilishi

kerak. Bu hujjatlarda AT loyihalashni quyidagi 3 ta bosqichda amalga oshirish belgilangan:

- Loyihalash oldi bosqichi.
- Loyihalar ishlab chiqish bosqichi.
- Tizimni (loyihani) ishga tushirish bosqichi.

Loyiha oldi bosqichida ishlarni boshlash haqidagi buyruqqa va tekshirish dasturiga asosan amaldagi boshqarish tizimi atroflicha o'rganiladi. Buning uchun amaldagi boshqarish tizimining tashkiliy va funksional tarkibi o'rganiladi, xo'jalik faoliyatining asosiy ko'rsatgichlari ko'rib chiqiladi, (zaxiralar aylanmasi, tovar zaxiralari, muomala xarajatlari, foyda va hokazolar), dastlabki hujjatlardagi ko'rsatkichlarning barqarorligi, o'zgaruvchanligi, yetarliligi yoki ortiqchaligi aniqlanadi va natijaviy hujjatlar, ularning tarkibi hamda harakati (aylanishi) o'rganiladi, bajariladigan ishlarning hajmi aniqlanadi, axborotlarni qayta ishlashning amaldagi texnologik jarayonlari ko'rib chiqiladi. Boshqarish xodimlari bilan suhbatlar o'tkazish, ijrochilarning ish kuni jarayonlarini suratga olish, xronometraj o'tkazish va boshqa usullardan foydalaniladi. Buyurtmachi tashkilotning ishi avtomatlashtiriladigan obyektning moliya va xo'jalik faoliyatini o'rganish materiallariga asosan mukammal hisobot tuziladi va barcha to'plangan ma'lumotlarni atroflicha tahlil qilish natijasida mavjud axborot tizimining kamchiliklari aniqlanadi va bu kamchiliklarni loyihalash jarayonida bartaraf qilish choralari belgilanadi. Loyiha oldi bosqichida bajarilgan ishlar natijasida yaratuvchi ijrochi bilan buyurtmachi tashkiliy ikkita hujjat tuzadilar:

- 1) Texnik-iqtisodiy asoslash (TIA),
- 2) Texnik topshiriq (TT).

Birinchi hujjatda, ya'ni TIAda, ATni tashkil qilishning maqsadga muvofiqligi va zarurligi asoslanadi. Bu hujjat:

- kirish;
- obyektning xarakteristikasi;
- boshqarishning amaldagi strukturasi;
- tizimning fimksiyalari va maqsadiari;
- tizimni tashkil qilishdan kutilayotgan texnika-iqtisodiy natijalar;
- xulosa va takliflar bo'limlaridan iborat bo'ladi.

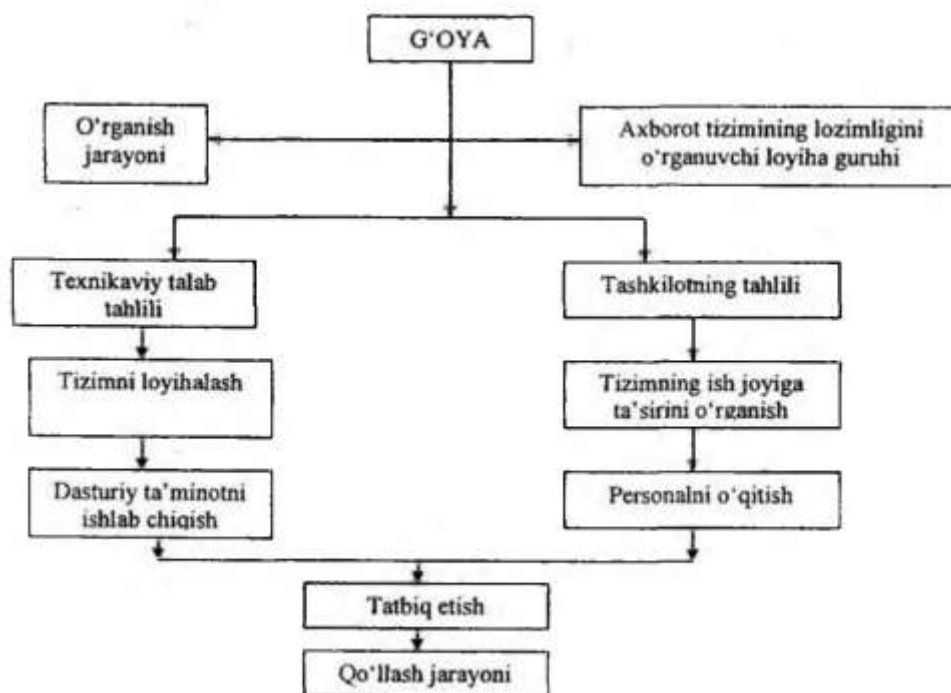
Texnik-iqtisodiy asoslashga asosan buyurtmachi yaratuvchi tashkilot ishtirokida ATni loyihalash uchun asosiy dastlabki hujjat bo'lib, hisoblanadigan texnik topshiriq hujjatini ishlab chiqadilar. Loyiha oldi bosqichida obyektning joriy qilishga tayyorlash, hujjatlarni unifikatsiyalash, ularning harakatini tartibga solish va boshqarish apparati xodimlarini o'qitish choralari ham ko'riladi. Ikkinchi bosqich, ya'ni loyihani ishlab chiqish, texnik loyihani (TL) va ishchi yoki mukammal loyihani (ML) ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Texnik loyiha texnik topshiriqda ko'rsatilgan hamma bo'limlar bo'yicha loyiha yechimlaridan iborat bo'ladi. Bunda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- ❖ obyektning funksional va tashkiliy strukturasi aniqlash;
- ❖ axborot, matematik va dasturiy ta'minotlarni yaratish prinsiplarini tanlash va asoslash;
- ❖ texnik vositalari kompleksining va boshqa qurilmalar ro'yxati;
- ❖ ATni joriy qilish uchun korxonani tayyorlash;
- ❖ iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash va hokazo.

Texnik loyihaga asosan ishchi loyihasi yoki mukammal loyiha ishlab chiqiladi. Bunda hujjatlarning ko'rinishlari (shakllari, jadvallari) ni aniqlash va ularning harakat mashurtlari (hujjatlar aylanmasi)ni aniqlash; axborot massivlarini tashkil qilish, ishlov berish, boshqarish va saqlash tizimini tashkil etish; masalalarni yechish dasturlarini tuzish; bu dasturlarni ishlatish uchun metodik qo'llanmalar tuzish; texnologik jarayonlarni bajaradigan xodimlar uchun ko'rsatmalar tuzish; kompyuterlar bilan chetdagi (tashqi) texnik vositalarning samarali ishlashini ta'minlash choralari amalga oshirish ishlari bajariladi. Loyihalar mazmunan ikki xil: namunaviy va individual (yakka) bo'ladi. Namunaviy loyihalar xo'jalik faoliyati mazmunan bir-biriga o'xshash bo'lgan korxonalar va tashkilotlarda qo'llaniladi. Tizimni ishga tushirish bosqichi - axborot tizimini loyihalashning oxirgi bosqichi bo'lib, unda asta-sekin amaldagi mavjud tizimdan yangisiga, ya'ni avtomatlashtirilgan tizimga o'tish ishlari bajariladi. Bunda korxonaning axborot tizimini joriy qilishga tayyorlash ishlari uzil-kesil tugallanadi; kompyuterlar va boshqa texnika vositalarini montaj-rostlash ishlari o'tkaziladi; yechiladigan masalalar tajriba tariqasida ishlatib ko'riladi; tizimni sanoatda (to'liq) foydalanishga o'tkazish choralari ko'riladi va belgilangan muddatda axborot tizimlarini komissiyaga qabul qilish, topshirish ishlari bajariladi. Tizimni sanoatda ishlatish natijalariga qarab loyihalash ishlarining samaradorligiga baho beriladi. **Avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini loyihalash muammolari.** ATni loyihalashda iqtisodiy masalaning qo'yilishi juda muhim rol o'ynaydi va murakkab

ish bo‘lib hisoblanadi. Iqtisodiy masalaning qo‘yilishi deganda avtomatlashtirilgan usulda yechiladigan har bir masala bo‘yicha dastlabki axborotlarning manbai va ularni to‘plashdan boshlab natijaviy axborotlarni foydalanuvchilarga yetkazib bergungacha bajariladigan hamma protseduralar (jarayonlar) tushuniladi. Iqtisodiy masalaning qo‘yilishi quyidagi bo‘limlardan iborat:

- ✓ masalaning tashkiliy-iqtisodiy mohiyatining tavsifi;
- ✓ natijaviy axborotlarning tarkibi va foydalanish protseduralari tavsifi;
- ✓ kirish (dastlabki) axborotlarini tayyorlash tavsifi;
- ✓ masalani yechish algoritmi.

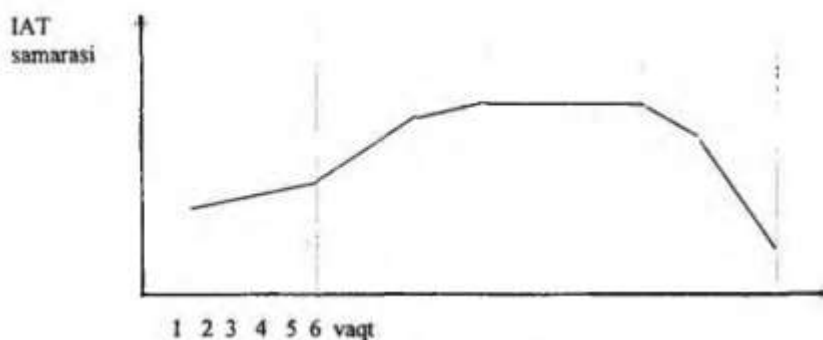

Axborot tizimining hayotiy sikli. Axborot tizimi har qanday dasturiy ta'minot, umuman mahsulot kabi o'zining hayotiy sikliga ega. Axborot tizimi mukammal ishlab chiqilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan ma'naviy jihatdan eskiradi va uni yangilash bo'yicha qaror qabul qilish zarur bo'ladi. Axborot tizimining hayotiy siklini sxematik ravishda quyidagicha tasvirlash mumkin.

Loyihalash			Ekspluatatsiya Modifikatsiya	Utilizatsiya
TT va TL	IL	Joriy qilish		Yangi loyihani ishlab chiqishda eskisidan foydalanish
-Predmet sohasini o'rganish; -Identifikatsiya; -MB tarkibi; -Texnologiya; -kompyuter va MMBTni tanlash; -To'g'riligini tekshirish	-MB ishlab chiqish; -Interfeys; -Dasturlash; -Testdan o'tkazish; -O'qitish	-MB ni ishlatish; -Joriy etishni boshlash; -Mualliflar tomonidan nazorat qilish		MBSidan to'liq foydalanish IAT qismlarni sotish

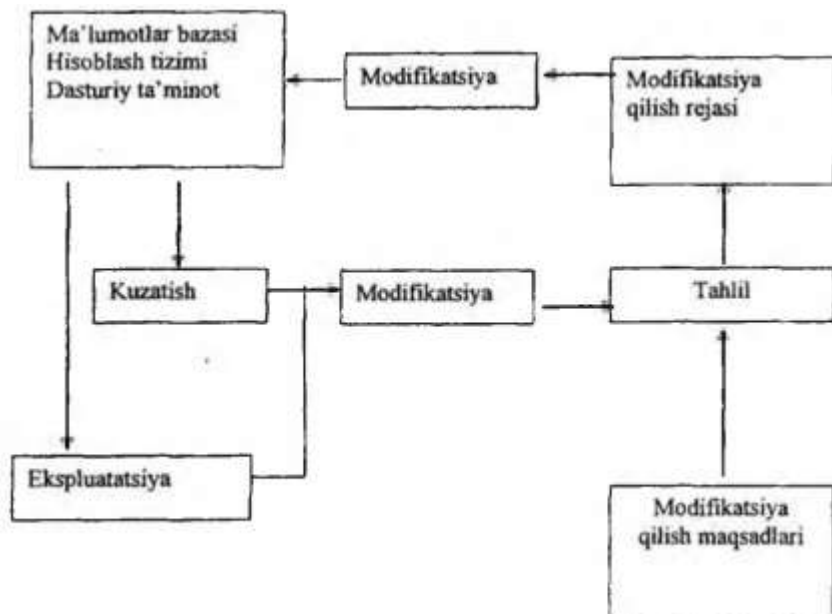
(bu yerda TT - texnik topshiriq, TL - texnik loyiha, IL - ishchi loyiha). Marketingda qabul qilingan sxema bo'yicha ushbu jadvalni quyidagicha tasvirlash mumkin:

bu yerda

- 1 - Axborot tizimini testlash va xodimlarni o'qitish jarayoni;
- 2 - Axborot tizimini joriy etishni boshlash;
- 3 - Axborot tizimini bevosita ishlatish;
- 4 - Axborot tizimini modifikatsiya qilish;
- 5 - Axborot tizimi korxonadagi jarayonlarni to'liq qamrab olmaydi;
- 6 - Axborot tizimi ma'naviy va ma'no jihatlardan eskirib korxonada faoliyatining samarasini oshirmay, aksincha uni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Ekspluatatsiya va modifikatsiya bosqichlari bir-birlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning o'zaro ta'siri quyidagicha tasvirlanadi:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safayeva S.R. Mehmonxona xo'jalig in i tashkil etish. 0 'quv qoilanm a. T.: TDIU, 2011,299 b.
2. Collins G. R., Cobanoglu C., Bilgihan A. Hospitality Information Technology: Learning H ow to Use It. Kendall. Hunt Publishing Company.USA, 2013, 405 p.
3. Макарова Н.В., Волков В.Б. Информатика: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2011, 576 с.
4. Информационное обеспечение туризма: учебник / Н.С.Морозов, М.А. Морозов, А.Д. Чудновский, М.А. Жукова, Л.А. Родигин. - М.: Федеральное агенство п о туризму, 2014. - 288 с.
5. М.А.Морозов, Н.С.М орозова «Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника.» - 3-е изд., стер. - М .: Издательский центр «Академия», 2005, 240 с.
6. Библиотека туристической и экономической литературы/
<http://tourlib.net/lib.htm/>
7. Информационные технологии в туризме [Elektron resurs]/ Manzil:
<http://tourlib.net/lib.htm/>
8. Xalqaro turistik tashkilotning kutubxonasi / <http://www.e-unwto.org/>